

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA TABIIY HODISALAR ASOSIDA SHAKLLANGAN METAFORALARNING KOGNITIV-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Bazarov Zokir Mehriqulovich

O‘zDJTU, Ingliz tili ikkinchi fakulteti dekani

PhD, dotsent

Xaitboyeva Nigora

O‘zDJTU magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida tabiiy hodisalar asosida shakllangan metaforalarning kognitiv-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida suv, olov, ob-havo va yorug‘lik kabi tabiiy elementlarning metaforik ma‘no hosil qilishdagi roli o‘rganiladi. Qiyosiy yondashuv asosida ikki til o‘rtasidagi umumiylik va farqli jihatlar aniqlanadi. Tadqiqot natijalari metaforaning inson tafakkuri va madaniy dunyoqarash bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: metafora, kognitiv tilshunoslik, konseptual metafora, tabiiy hodisalar, semantika, ingliz tili, o‘zbek tili

Hozirgi zamon tilshunosligida metafora inson tafakkurining ajralmas qismi sifatida talqin qilinmoqda. An‘anaviy yondashuvlarda metafora faqat badiiy ifoda vositasi sifatida qaralgan bo‘lsa, kognitiv tilshunoslikda u insonning borliqni idrok etish va tushunish jarayonining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida e‘tirof etiladi.

Inson abstrakt tushunchalarni anglashda ko‘pincha real hayotda kuzatiladigan hodisalarga tayanadi. Shu jihatdan tabiiy hodisalar — suv, olov, shamol, yomg‘ir va quyosh kabi elementlar — metaforik fikrlashning muhim manbai hisoblanadi.

Ingliz va o‘zbek tillari turli til oilalariga mansub bo‘lsa-da, ular umumiy insoniy tajriba asosida shakllangan metaforik birliklarga ega. Shu bilan birga, har bir til o‘zining milliy-madaniy xususiyatlarini ham aks ettiradi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — tabiiy hodisalar asosidagi metaforalarning kognitiv va semantik xususiyatlarini aniqlash hamda ularni qiyosiy jihatdan tahlil qilishdir.

Shuningdek, mazkur tadqiqot kognitiv tilshunoslik nazariyasiga asoslanadi. Konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, metafora bu bir tushunchani boshqa tushuncha orqali anglash jarayonidir. Bunda “manba soha” va “maqsad soha” tushunchalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Masalan, “hayot daryo kabi oqadi” ifodasida “daryo” manba soha, “hayot” esa maqsad soha sifatida namoyon bo‘ladi. Bu orqali hayotning davomiyligi va o‘zgaruvchanligi ifodalanadi.

Tabiiy hodisalar asosidagi metaforalar insonning sezgi tajribasiga asoslanganligi sababli ko‘pincha universal xarakterga ega bo‘ladi. Biroq, madaniy muhit, tarixiy rivojlanish va ijtimoiy omillar ularning shakllanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqotda sifat (qualitative) va qiyosiy (comparative) metodlardan foydalanildi.

Ma‘lumotlar manbalari:

- ingliz tilidagi frazeologik birliklar va idiomalar
- o‘zbek xalq maqollari, matal va iboralari
- badiiy adabiyot namunalari

Tahlil bosqichlari:

1. Tabiiy hodisalarga oid metaforik birliklarni aniqlash
2. Ularning semantik va kognitiv xususiyatlarini tahlil qilish
3. Ikki til kesimida o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlash

Metaforalar semantik jihatdan quyidagi guruhlariga ajratildi: suv, olov, ob-havo va yorug‘lik metaforalari.

Tahlil va natijalar

Suv metaforalari

Suv metaforalari har ikkala tilda ham hayot, vaqt va ruhiy holatlarni ifodalashda keng qo‘llaniladi.

Masalan, ingliz tilida “time flows”, “deep waters” kabi iboralar mavjud bo‘lsa, o‘zbek tilida “hayot daryo kabi oqadi”, “suvdek tiniq” kabi ifodalar ishlatiladi. Bu metaforalarda suv harakat va uzluksizlik timsoli sifatida namoyon bo‘ladi.

Olov metaforalari

Olov metaforalari asosan hissiy intensivlikni ifodalaydi.

Ingliz tilidagi “burning with anger” iborasi o‘zbek tilidagi “ichida olov yonmoqda” ifodasi bilan semantik jihatdan uyg‘unlik kasb etadi. Bu yerda olov inson ichki kechinmalarining kuchini ifodalovchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Ob-havo metaforalari

Ob-havo bilan bog‘liq metaforalar inson kayfiyati va ijtimoiy munosabatlarni tasvirlashda muhim rol o‘ynaydi.

Masalan, “stormy relationship” va “hayoti bo‘ronli” kabi iboralar muammoli vaziyatlarni ifodalaydi. Bu metaforalar tashqi muhit va ichki holat o‘rtasidagi o‘xshashlikka asoslanadi.

Yorug‘lik metaforalari

Yorug‘lik metaforalari ijobiy tushunchalar bilan bog‘liq.

Ingliz tilida “bright future”, o‘zbek tilida “yorqin kelajak” iboralari keng qo‘llaniladi. Bu yerda yorug‘lik umid, muvaffaqiyat va bilim ramzi sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek tillaridagi metaforalar umumiy insoniy tajribaga asoslangan bo‘lib, ko‘plab o‘xshashliklarga ega. Bu, ayniqsa, tabiiy hodisalarga asoslangan metaforalarda yaqqol namoyon bo‘ladi.

Shu bilan birga, madaniy farqlar ham sezilarli. O‘zbek tilidagi metaforalar ko‘proq obrazli va poetik xarakterga ega bo‘lib, tabiat bilan uyg‘unlikni aks ettiradi. Ingliz tilida esa metaforalar ko‘proq funksional va pragmatik yo‘nalishga ega.

Bu farqlar tilning nafaqat kommunikativ vosita, balki madaniy identifikator sifatidagi rolini ham tasdiqlaydi.

Mazkur tadqiqot ingliz va o‘zbek tillarida tabiiy hodisalar asosida shakllangan metaforalarni kognitiv va semantik jihatdan tahlil qilish imkonini berdi.

Natijalar quyidagilarni ko‘rsatdi:

- metafora inson tafakkurining asosiy vositalaridan biridir
- tabiiy hodisalar metafora hosil qilishda muhim manba hisoblanadi
- madaniy omillar metaforalarning shakli va mazmuniga ta’sir ko‘rsatadi

Mazkur ish kognitiv tilshunoslik va qiyosiy lingvistik rivojiga hissa qo‘shadi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda kengroq lingvistik materiallar asosida chuqurroq tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. George Lakoff, Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago, 1980.
2. Z. Kövecses. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford, 2010.
3. J. Charteris-Black. *Corpus Approaches to Metaphor Analysis*. London, 2004.
4. O‘zbek xalq maqollari va matallari to‘plami.
5. Ingliz tilining frazeologik lug‘atlari.